

Tradition och förändring

AV

CARL-AXEL GEMZELL

Det kalla kriget är över – men inte för historikerna. Nazitiden och det andra världskriget har länge stått i centrum för samtidshistorikernas intresse. Nu riktas emellertid uppmärksamheten alltmera på det kalla krigets epok.¹

Poul Villaume rör sig således inom ett mycket aktuellt område. Med ett format på nästan tusen sidor är hans avhandling redan till sitt yttre uppseendeväckande och imponerande. Den föreligger i en förnämlig, inbunden utgåva med utförliga nothänvisningar, bibliografi, sak- och personregister, organisationsöversikter, etc., allt präglad av minutiös noggrannhet och exakthet. Avhandlingen är välgörande fri från tryckfel och dylika skavanker. De 161 bildillustrationerna är samtliga välplacerade och utförligt kommenterade. En bred slutlig sammanfattning och konklusion summerar resultaten av hela undersökningen. Många delsammanfattningar och delkonklusioner hjälper också läsaren att komma igenom den långa framställningen. Resonemangen är klara och precisa i den noggrant vetenskapligt underbyggda och ytterst väldokumenterade framställningen.

Villaumes avhandling är värd en långt mer omfattande och ingående diskussion, än det här kan finnas utrymme för. Jag är nödsakad att snävt begränsa mig till några få punkter. De rör främst ämnesval, perspektiv, teser och materialgrundval.

Det kalla kriget efterlämnar många olika frågor – frågor beträffande dess betydelse för människornas liv och villkor, för den andliga och materiella utvecklingen, för relationerna mellan individer, grupper och folk och naturligtvis inte minst beträffande vad som utspelade sig i det fördolda, mellan och inom de båda rivaliserande maktblocken.

Villaume behandlar Danmarks tolv första år som medlem av NATO, 1949-1961. Det är en intensiv och dramatisk period, ofta kallad det

¹ I en något förkortad och överarbetad form återges här mitt inlägg som 2. officiell opponent vid Poul Villaumes disputation.

»första« kalla kriget (till skillnad från det »andra« på 1980-talet), en period, då spänningen ibland stod på sin höjdpunkt, då NATO och Warszawapakten byggdes upp – och då Danmark måste finna och avklara sin roll som medlem av den ena av dessa båda allianser.

Ämnet för undersökningen anges i inledningen (s. 17 f) som »det danske politiske systems reaktion på og grad af tilpasning til det nye alliancemedlemskabs vilkår og krav især i militær og politisk, herunder ideologisk, men også (forsvars)økonomisk forstand.« Det författaren vill är först och främst att belysa den hållning Danmark (eller det danska politiska systemet) intar till NATO och dess ledande makt, USA och därefter, som det heter, »de allieredes/USAs syn på og politisk-militære interesser i Danmark,« som författaren vill undersöka »i det omfang, det skønnes nødvendigt for at forstå og vurdere de kræfter, der stod bag de allieredes politik og henstillinger (krav) over for Danmark.«

Vi kan notera, att författaren definierar det danska politiska systemet som »regeringen, de politiske partier og deres ledere, rigsdagen/folketinget med relevante udvalg, centrale ministerielle embedsmænd, samt vælgerholdninger og opinion i bred forstand.« Massmedia, intresseorganisationerna och informella, därunder korporatistiska, organ innefattas således inte i definitionen och inte heller i undersökningen. Författaren väljer närmare bestämt att granska, »i hvilket omfang der var sammenfald mellem de forsvars- og sikkerhedspolitiske opfattelser, målsætninger og forventninger hos på den ene side de ledende danske politikere, embedsmænd og officerer og på den anden de allierede topbeslutningstagere i og uden for Atlantpagten/NATO-organerne, i særdeleshed i Washington og (i mindre omfang) i London; årsagerne til manglende sammenfald vil blive søgt afdækket og forklaret især gennem analyser af en lang række konkrete forsvars- og sikkerhedspolitiske beslutningsprocesser.« Undersökningen uppdelas i en rad tematiska delundersökningar eller kapitel. I dessa analyseras, fråga för fråga, NATOs/USAs utspel samt de danska reaktionerna härpå.

Det är tveksamt, om denna disposition uppfyller den förhoppning, som författaren knyter till den i inledningen (s. 32), nämligen att göra framställningen mera överskådlig och lättläst. Den kronologiskt framskridande formen i de olika kapitlen betyder, att läsaren gång på gång måste starta bakifrån igen, gå tillbaka i tiden och att det inte alltid är så lätt att se, hur händelser, som skildras i olika kapitel, hänger samman inbördes och tidsmässigt. Det man förlorar i överblick vinner man emellertid möjligen i precision. Författaren granskar mycket inträngande, hur Danmarks politik gestaltade sig i de olika frågorna, vilka svåra avgöranden det ställdes inför genom de krav, som NATO-samarbetet

reste samt vilka reservationer gentemot detta samarbete, som utvecklade sig. På basis av material från opinionsmätningar konstaterar han (s. 843), att ännu långt in på 1950-talet genomsnittligt endast hälften av befolkningen förklarade sig som anhängare av det danska NATO-medlemskapet och att omkring en fjärdedel var direkta motståndare. Författaren betonar, att detta svaga engagement för NATO i hög grad delades av eliten i form av de ledande politikerna. Intressant och fint tecknas bilden av dessa samt av ledande ämbetsmän och deras agerande. Undersökningen är överhuvud energiskt analyserande och visar en allvarlig strävan efter att gå till grunden med de frågor, som behandlas. Den föranleder dock vissa erinringar.

De utvalda frågorna innefattar Danmarks ställningstagande till Västtysklands upprustning, försvarsbidraget till NATO, NATOs/USAs önskingar om fredstida stationering av flygstyrkor och senare atomvapen på dansk jord, NATOs atomstrategi, dess engagement i andra delar av Europa och världen samt dess »ikke militære front« i form av politiskt samarbete, propagandakrig, ekonomisk krigföring etc.

Ett förhållande, där olika individer, eller som här olika stater, med olika erfarenheter, intressen etc. skall länkas samman, karakteriseras som regel av både samarbete och konflikt. Om man skall undersöka relationerna mellan parter i en allians är således både samarbete och konflikt intressanta. Både samarbete och konflikt är också hela tiden närvarande i den bild av relationerna mellan Danmark och NATO/USA, som författaren tecknar. Han betonar emellertid mera konflikten.

Det är, som framgår av ovan angivna citat från inledningen, inte orsakerna till »sammenfald« utan till »manglende sammenfald« i hållningarna, som han vill klargöra. Det är inte samarbetet, inte Danmarks anpassning till NATO, som står i centrum för intresset utan icke-samarbetet, icke-anpassningen och icke-bidragen till försvarsorganisationen, inte frågan om varför Danmark gick med i och förblev i NATO utan oppositionen mot NATO/USA.

Men för att förstå motståndet och konflikten måste man också se på samarbetet, se relationerna mellan Danmark och NATO/USA som en helhet, vilken innefattar båda delarna. För att värdera motståndet och konflikten är det även viktigt att se, var man kunde förvänta sig konflikt men var det inte uppstod någon samt att se till olika nivåer och grader av konflikt, se i vilka tillfällen de båda parterna agerar med olika intensitet. Det kan säga något om vad som är viktigast för dem, motstånd eller samarbete. Mot den bakgrunden är det viktigt, att författaren visar, att Danmark (av säkerhetspolitiska skäl) tog energiskt och positivt ställning till NATOs/USAs politik i fråga om Västtysklands upprustning, trots de

starka ressentiments den tyska ockupationen under det andra världskriget kvarlämnat i den danska befolkningen. Däremot är det synd, att författaren väljer att inte närmare analysera frågan om amerikanska baser på Grønland, en fråga, där Danmark visade särskilt stort tillmötesgående. Detta motiveras främst med att det föreligger så mycket och så svårtillgängligt material kring denna fråga. Materialet får således styra problemställningen och dess avgränsning. Det är kanske svårt att undvika i detta tillfälle men likafullt beklagligt och det begränsar räckvidden av de slutsatser, som kan dras.

Författaren är också försiktig. Han nöjer sig med att konstatera, att Danmark intog en motsträvig och reserverad hållning till NATO-samarbetet på fler områden och med större konsekvens, än man tidigare känt till. Danmark var en »allieret med förbehold« – det är den tämligen återhållsamma huvudkonklusionen och den återfinnes även i titeln på avhandlingen.

Denna utgör ett inlägg, dels i en debatt om man med NATO-medlemskapet som utgångspunkt kan tala om brott eller kontinuitet i dansk säkerhetspolitik, dels i en debatt om historieforskningen och dess inriktning. Dessa båda frågor bindes, som vi skall se, i hög grad samman.

Under de senaste åren, eller det senaste decenniet, har en ny slags politisk historia och idéhistoria börjat göra sig gällande, en ny värdering av politikens och idéernas betydelse i historien eller vad som också betecknats som en »neohistorism.« Den norske historikern Francis Sejersted beskriver den nya vågen som ett försök att knyta banden tillbaka till det förra århundradets historieskrivning, att åter ge politiken en egen tyngd, relativt oavhängig av bakomliggande intressen och att bryta med en utveckling av historieämnet under detta århundrade, vilken har varit förenad med en långvarig devaluering av den politiska historien. Man riktar uppmärksamheten på de politiska beslutsfattarna och försöker att förstå dem utifrån deras egna förutsättningar, sätta sig in i den tankevärld eller meningshorisont, inom vilken de agerar (jfr. det nya intresset för politisk biografi). Centralt står betonandet av politiken som förklaringsystem, av politikens relativa autonomi och av det voluntaristiska inslaget i politiken, definierat som försök till medveten styrning samt förkastande av ekonomisk och social determinism. Det politiska fältet får sin relativa autonomi som bärare av den speciella politiska kulturen. Centralt är också intresset för denna, således för de underliggande normer, ideal, föreställningar, verklighetsuppfattningar etc. som anger riktlinjerna i den politiska processen och verkar styrande på beteendet i det politiska systemet, de nationella, kulturella särdragen och de lång-

variga, fast etablerade och till självklarhet förvandlade, icke ifrågasatta traditionerna.²

Den nya vågen har förstärkts av det kalla krigets slut, vilket inneburit, att många tidigare förträngda problem aktualiserats. Även en ledande företrädare för socialhistoria som Jürgen Kocka har måst medge, att de stora förändringar, som nyss har ägt rum och de erfarenheter vi har gjort på internationellt plan, har konsekvenser för socialhistoriens resp. den politiska historiens ställning och förklaringskraft. Det är åter berättigat att hävda (utrikes-)politikens primat, att politiken är mycket mer än en reflex på sociala och ekonomiska processer, att den har en egen vikt och en självdynamik, att den inte bara är socioekonomiskt betingad utan även kulturellt-normativt samt att den nationella samhörighetens och de handlande personernas betydelse för politiken inte får undervärderas.³

Det som upprätthåller en vetenskaplig tradition och dess perspektiv är inte minst den gemensamma avvisningen av konkurrerande perspektiv som varande naiva, fantasilösa eller på annat sätt ofruktbara, bristfälliga eller ohållbara. En viktig roll, när det gäller att hävda en ny metodisk inriktning – och att avläsa en sådan – spelas således av dess angrepp på alternativa infallsvinklar.⁴ Representanterna för den nya inriktning vi här har beskrivit ansluter sig gärna till kritiken av de positivistiska vetenskapsidealerna med deras betoning av lagbundenheter, noggranna mätningar, kvantitativa tekniker etc. Författaren distanserar sig i sin inledning (s. 19 f, 28f) från och nämner som i apologetiskt syfte missbrukade de försök, som gjorts i tidigare forskning att tolka den danska utrikes- och säkerhetspolitiken i termer av »ydre nødvendighed« och som »i alt væsentligt en tilpasning til og ofte underkastelse under de givne ydre konjunktioner, som regel stormagternes (skiftende) magtkoncentrationer og -konstellationer.« Med tydlig adress till anhängare av en positivistisk, hypotetiskt-deduktiv metod beskriver han sin undersökning som »ikke en deduktiv analyse, hvor det empiriske materiale lægges på generaliserende småstats- og international politikteoriens prokrustesseng.« Med tydlig adress till tidigare forskning framhåller han också sin (och andras) skepsis gentemot »muligheden for alene på grundlag af (et beskedent antal) offentlige kilder at bringe studiet af udenrigspolitik, herunder allian-

² Francis Sejersted, »Politik og kultur: Om den politiske histories fall og vekst,« i *Demokratisk kapitalisme*, Oslo 1993, s. 329-342. Jfr. även nyligen Bernard Eric Jensen, »Historisme,« i *Humanistisk videnskabsteori*, eds. Finn Collin etc., København 1995, s. 140-157 (154 f).

³ Jürgen Kocka, »Überraschung und Erklärung: Was die Umbrüche von 1989/90 für die Gesellschaftsgeschichte bedeuten könnten,« i *Was ist Gesellschaftsgeschichte? Positionen, Themen, Analysen* (festskrift till Hans-Ulrich Wehler), Bielefeld 1991, s. 11-21.

⁴ Jensen, s. 143 f.

cepolitik på simple, helst kvantificerbare (tal-)formler« liksom mot att finna »lovsmässigheter eller regler med prædikativ kraft inden for international politik, herunder den udenrigspolitiske beslutningsproces – f.eks i Danmark.« Han citerar andra författare, som kritiserat småstats-teorier och förklarar: »Under alle omstændigheder forekommer det ikke relevant, endsige dækkende, at definere småstaten og dens sikkerheds- og forsvarspolitiske adfærd ved hjælp af kvantitative eller andre 'hårde' variabler alene – areal- og befolkningsstørrelse, bruttonationalprodukt, geostrategisk placering, osv.«

I stället formulerar författaren ett annat ideal. Som sin uppfattning beträffande studiet av utrikes- och säkerhetspolitik och som sin infallsvinkel anger han (s. 29): »Analyser af beslutningstagernes og det politiske systems karakter, historiske erfaringer, traditioner og værdinormer må inddrages som de centrale elementer; en given småstats konkrete udenrigs- eller alliancepolitik kan næppe føres tilbage til nogen 'nødvendighed', f.eks. om 'tilpasning' i et bestemt omfang til omgivende stormagter, og er under alle omstændigheder altid udtryk for et politisk valg.«

Författaren betonar således politikens voluntaristiska inslag och dess autonomi. I sin analys av den danska NATO-politiken fokuserar han på de politiska beslutsfattarna och försöker visa, att de styrdes av sin egen övertygelse. Det heter (s. 51): »På hvert enkelt niveau var hver fase i den formulerede og førte politik udtryk for menneskelige beslutninger, for valg.« Författaren tar (s. 31) fasta på att Erling Bjøl framhållit, att »de 'arkimediske punkter' i den danske udenrigspolitiske beslutningsproces er samspillet mellem departementer og politikere, eller rettere: mellem topembedsmænd og toppolitikere, samt at regeringen og fremfor nogen statsministeren – men også afhængigt af de enkelte aktørers personligheder – har haft den endelige og afgørende indflydelse på, hvilken politik der førtes; specielt i NATOpolitikken (sikkerhedspolitikken) i 1950erne lå tyngdepunktet ifølge Bjøl i Socialdemokratiet, specielt parti-ledelsen.«⁵ Författaren driver detta som en av sina viktigaste teser. Den socialdemokratiska ledningen, särskilt Hans Hedtoft, får inkarnera ambivalensen gentemot NATO-samarbetet.

Inrikespolitiska och ekonomiska faktorerers betydelse diskuteras men nedtonas. Sammanfattningsvis heter det t. ex. (s. 861), att »Danmarks forbeholdne NATO-politik langt fra alene, og i mange tilfælde næppe engang primært (var) bestemt af de ledende politikeres indenrigspolitiske og partitaktiske hensyn og overvejelser. »I stället lyfter författaren

⁵ Bjøl betonade dock, att inflytandet över utrikespolitiken varierar starkt från situation till situation. Erling Bjøl, Hvem bestemmer: Studier i den udenrigspolitiske beslutningsproces, København 1983, s. 334.

(s. 859) fram »variable som de politiske lederes ... grundholdninger og dybereliggende tankesæt i øvrigt, deres generelle historiske referenceramme« eller m.a.o. den politiska kultur, på vilken politikens autonomi enligt ovannämnda resonemang vilar. Avhandlingens huvudtes, presenterad i inledningen (s. 22), är, att »Danmarks formelle brud med neutralitetspolitikken ved indmeldelsen i Atlantpagten i 1949 kun til en vis grad førte til også et reelt brud med den hidtil førte forsvars- og udenrigspolitik, og at såvel de ydre som de indre vilkår for denne politiks udformning begunstigede en vis kontinuitet i den førte politik. Den danske kurs internt i alliancens organer i medlemsskabets første dusin år viste sig med større konsekvens og på flere områder, end det hidtil har været almindeligt antaget eller kendt, at være præget af elementer fra den hidtidige neutralistiske, 'brobyggende' og ikke-provokerende danske udenrigs- og forsvarspolitik.«

Författaren ansluter sig därmed till en riktning i dansk (och norsk) forskning, som hävdar, att NATO-anslutningen ej innebär något avgörande brott med de traditionella riktlinjerna för säkerhetspolitiken och att denna även fortsättningsvis bevarade en betydande kontinuitet. Avhandlingen är en argumentation för denna tes. Därvid utnyttjar och exponerar författaren den ovan beskrivna nya metoden eller infallsvinkeln.

Denna utmärkes som nämnts bl.a. av ett intresse för nationen och dess politiska kultur. I de försök, som gjorts att fånga och beskriva denna kultur i Danmark, spelar grundtvigianismen en framträdande roll. Författaren framhåller i den avslutande sammanfattningen och konklusionen (s. 858) nationens betydelse som långvarig »konstant« för danskarna som förklaring till den reserverade politiken, när det gällde suveränitetsavgivelse och integration i NATO. Möjligheten nämns också, att grundtvigianismen kan ha spelat en roll för den danska »NATO-profilen.«

Särskild uppmärksamhet ägnar författaren arvet från och kontinuiteten av Danmarks traditionella neutralitetspolitik. Den »neutralistiska« övertygelsen och traditionen tecknas mycket utförligt och i ett långt perspektiv (s. 91-100). Författaren framhåller neutralitetstanken som ett ledmotiv i dansk politik ända från avslutningen av det stora nordiska kriget i början av 1700-talet och med ett kort avbrott endast för Napoleonkrigets sista år – då ju Danmark tvangs in i en allians med kontinentalmakten Frankrike. Som författaren själv framhåller (s. 91 ff), måste Danmark också från 1864 i ökande grad anpassa sig till krav från grannen (Preussen-)Tyskland som kontinentens nya starka militärmakt. Författaren betecknar politiken gentemot Tyskland fram till första världskriget och därefter igen efter 1933 som ej en »ren neutralitetspolitik« utan en

»tilpasningspolitik« eller en neutralitetspolitik »med tysk hældning.« Neutralitetspolitiken genomgick således förändringar.

Vid sidan om neutralitetstanken betonar författaren den nordiska samhörighetstanken och dess starka och långvariga grepp, särskilt över den ledande socialdemokratin. Han klargör (kap. 3,) att man från dess sida år 1949 hade föredragit ett nordiskt försvarsförbund före en NATOanslutning. Även efter 1949 hölls den nordiska tanken levande på olika sätt, bl.a. i form av strävandena att skapa ett lågspänningsområde i norr och en s.k. nordisk balans.

Om man skall tala om kontinuitet och tradition, bör man också peka på samhörigheten med västländerna, inklusive USA, och de värden det representerar. I den avslutande sammanfattningen och konklusionen frågar sig författaren (s. 865 f), varför Danmark inte gick längre i sina förbehåll gentemot NATO/USA än det gjorde. Han skriver, att man inte får glömma bort, att »det råstoffattige, stærkt udlandsafhængige Danmark i et overordnet perspektiv ... i høj grad havde materiel gavn og tjente på den tidlige kolde krigs Pax Americana-system.« Det satte, heter det, »klare skranker for, hvor langt de ansvarlige danske politikere både var i stand til og havde ønske om at distancere sig fra den USA-anførte nordatlantiske alliances overordnede politik og strategi i den kolde krig frem til begyndelsen af 1960erne.« Den ekonomiska, materiella intressegemenskapen med USA nämns således, däremot inte den andliga, kulturella och ideologiska gemenskapen – och inte heller USAs övermäktiga förmåga att penetrera dessa områden och dess överlägsna maktställning där efter det andra världskriget.⁶

Danmark hade inte bara en tradition av neutralitet och nordism utan även av t.ex. militär sparsamhet. Betydelsen av den sistnämnda traditionen nedtonas emellertid. Den norske historikern Egil Førland har framhållit en militär sparsamhet som karakteristisk för både Norges och Danmarks NATO-politik. Han betonar, att »both did their best to reap the profits of membership while seeking to avoid commitments that might cost money or provoke the Kremlin.«⁷ Författaren hävdar (s. 861

⁶ I amerikansk litteratur har bl.a. Charles S. Maier framhållit dylika faktorer. Han har pekat på betydelsen av den amerikanska demokratiska och pluralistiska traditionen, med dess former för konfliktlösning, kompromisser, »give and take« etc. för relationerna med de övriga NATO-medlemmarna. Det skapade en känsla av intressegemenskap och ömsesidigavhängighet, vilken möjliggjorde, att organisationen kunde fungera och hålla samman så länge. Charles S. Maier, *Alliance and Autonomy: European Identity and US. Foreign Policy Objectives in the Truman Years*, i *The Truman Presidency*, ed. Michael Lacey, New York 1989, s. 173-298.

⁷ Egil Førland, »Foreign Policy Profiles of the Scandinavian Countries: making Use of CoCom,« *Scandinavian Journal of History* 1994, s. 165-184.

not 38), att försvarsbudgetens storlek »kun i beskedent omfang direkte påvirkede Danmarks udenrigs- og sikkerhedspolitiske profil udadtil« och han betecknar (s. 355) spelet kring denna fråga som rörande sig om »mere politik end økonomi.«⁸

Däremot konstaterar författaren (s. 389), att »stigningstakten i de sociale ydelser sandsynligvis ville have været højere uden den gennemførte oprustning.« Han nämner också flera gånger (s. 321, 327 och 389) en konflikt mellan välfärds- och försvarsutgifter. Vi vet från England, att de stora välfärdspolitiska åtagandena efter 1945 verkade bindande på utrikespolitiken. Bl.a. mot bakgrund därav hade det varit intressant, om författaren närmare hade diskuterat, inte bara hur de militära utgifterna påverkade utvecklingen av välfärdsstaten utan också hur den ökande förpliktelsen till välfärdsstaten påverkade och förändrade de betingelser, under vilka de danska säkerhetspolitiska beslutsfattarna agerade.

De säkerhetspolitiska problemen ändrade väsentligt karaktär med en övergång till en militär planering, vilken byggde först på föreställningar om atomkrig och massiv vedergällning och därefter, från början av 1960-talet på en ny doktrin som mera betonade begränsat krig och flexibelt svar.⁹ Denna nya doktrin avspeglas i den danska försvarspolitiska debatt som författaren skildrar (s. 592 f, 606, 613, 622 samt stickordsregistret). Han nämner (s. 613, 622 f), att de danska beslutsfattarna – till skillnad från den bredare offentligheten – var uppmärksamma på den nya doktrinen och klara över dess betydelse. NATOs atomstrategi syntes därmed från omkring 1960 röra sig i den riktning, som danskarna önskade (d.v.s. mindre vikt vid massiv vedergällning med kärnvapen), konstaterar författaren (s. 625). Han nämner, att detta bidrog till att skapa den »højere og mere aktiv(e) profil,« som fortsättningsvis kom att utmärka Danmarks NATO-politik. Också kortsiktiga förändringar fick således viktigt genomslag.

Författaren framhåller emellertid i enlighet med sitt perspektiv de långsiktiga förändringarna och erfarenheterna framför de mera kortsiktiga. På basis av en jämförelse mellan å ena sidan Danmark och Norge och å den andra Holland och Belgien, där han konstaterar, att de fyra länderna hade likartade erfarenheter av 1930-talets neutralitetspolitik och det andra världskrigets ockupation men gick på helt olika linjer i sin NATO-politik, nedvärderar han (s. 858 f) betydelsen av omedelbara historiska erfarenheter.

⁸ Jfr. även avhandlingen s. 469 ff.

⁹ Om denna se närmare Nordal Åkerman, *On the Doctrine of Limited War*, Lund 1972. Se också min opposition på Åkermans doktorsavhandling, tryckt i *Svensk Historisk Tidskrift* 1973, s. 296-306.

Sejersted har varnat för en allt för stark fokusering på den politiska kulturen och för att man i stället för att tidigare ha hamnat i en socialdeterminism eller ekonomisk determinism i stället hamnar i en »kulturdeterminism.«¹⁰ Med sin betoning av kontinuitet och långvarig tradition i dansk politik riskerar författaren att allt för mycket homogenisera bilden av denna och dölja förändringar. Det är viktigt, att han pekar på att dansk säkerhetspolitik har en förbindelse bakåt i tiden. Tiden är dock en dynamisk faktor. Den skapar ständigt nya förutsättningar, nya intryck och känslor, som konfronterar tidigare erfarenheter och smälter dem samman till nya kombinationer.¹¹

Det är Danmark, den danska säkerhetspolitiken och dess drivkrafter, som står i centrum för författarens uppmärksamhet. Som vi har konstaterat, intresserar han sig endast sekundärt för NATO/USAs säkerhetspolitik. De grundläggande dragen i denna och USAs roll i det kalla kriget (fram till 1961) skildras emellertid i kapitel 2, huvudsakligen på basis av tidigare litteratur. Författaren konstaterar (s. 80), att det kalla kriget i den undersökta perioden var »en kompliceret geostrategisk, ideologisk-politisk og økonomisk betinget international – global – konflikt på flere forskellige niveauer.« Samtidigt betonar han emellertid (s. 57), att »USAs politik i den kolde krig kan . . . ikke alene eller primært tilskrives et mere eller mindre apriorisk sikkerhedspolitisk, geostrategisk imperativ.« På viktiga punkter igenkänner man här revisionisternas syn på det kalla kriget och dess orsaker. Författaren skriver t.ex. (s. 57), att »Washington behøvede . . . ikke at blive overtalt til at bekæmpe sovjetkommunismen.« Det framhålls vidare (s. 59 och not 11 samma s.), att Trumanregeringen medverkade till att skapa en »krigshysteri« både i USA och Västeuropa genom att medvetet överdriva hotet från Sovjetunionen i syfte att främja sina egna inrikespolitiska och ekonomiska intressen. Denna manipulativa amerikanska politik kontrasteras (s. 60) mot den som representerades av ett »tilbageholdende Moskva« och »Kreml-ledelsens forsigtige og konservative udenrigspolitik« (s.83). Överhuvud nedtonas hotet från Sovjetunionen.

I sin framställning av den amerikanska politiken och det kalla kriget associerar författaren sig således med en tolkning, som representerar en annan inriktning, än den han valt i rekonstruktionen av den danska politiken och till skillnad härifrån betonar inrikespolitiska och ekonomiska determinanter för utrikes- och säkerhetspolitiken.

¹⁰ Sejersted, s. 337 ff.

¹¹ Jfr. Torsten Hågerstrand i *Om tidens vidd och tingens ordning: Texter av Torsten Hågerstrand*, eds. Gösta Carlestam och Barbro Sollbe, Stockholm 1991, s. 141.

Författaren använder således en annan föreställningsram, andra frågor gentemot USA än det egna landet. En sådan assymetri uppstår lätt, när man som i detta tillfälle bygger en del av framställningen på tidigare litteratur och en annan del på egen arkivforskning. Det aktualiserar frågan om författarens materialsökning, dess omfattning, inriktning och konsekvenser.

I Norge har historikerna ägnat sig åt det kalla kriget långt tidigare och i långt större omfattning än i Danmark (och Sverige). Som en viktig orsak här till har den norske historikern Helge Pharo framhållit den generösare norska arkivpolitiken.¹²

Författaren har inte kunnat få tillgång till utrikesministeriets och försvarsministeriets arkiv. De flesta skulle ha resignerat i en sådan situation och valt ett annat ämne, men så inte Poul Villaume. Den restriktiva danska arkivpolitiken har i stället verkat som en utmaning och som han själv skriver (s. 38) avgörande medverkat till att han i en sällsynt omfattning sökt sig till utländska arkiv. Sammanlagt har han utnyttjat 26 arkiv, därav 19 i utlandet, 12 av dem i USA och resten i Canada, England och Norge. Huvudsakligen handlar det om officiella, diplomatiska och militära arkiv, men författaren har också använt sig av en lång rad privatarkiv. En viktig roll i avhandlingen spelar rapporteringen från den amerikanska ambassaden i Köpenhamn, vilken författaren har kunnat rekonstruera med hjälp av olika arkivserier i det amerikanska utrikesministeriets arkiv. Denna rapportering har kompletterats och jämförts med dels rapporteringen från den amerikanska ambassaden i Oslo, dels ett privatarkiv från Eugenie Anderson, som var ambassadör i Köpenhamn. Vidare har författaren utnyttjat protokoll i det amerikanska utrikesministeriets arkiv från möten i NATOs permanenta råd och arkiven från USAs diplomatiska NATO-mission i Paris, aktmaterial från det amerikanska försvarsministeriet, försvarsledningen och flygvapnet samt från de s.k. presidentbiblioteken, d.v.s. privat- och personarkiv från de amerikanska presidenterna (Truman, Eisenhower och Kennedy). Bland de amerikanska privatarkiven märks också det från utrikesminister John Foster Dulles.

Till grund för avhandlingen ligger vidare diplomatiskt och militärt material från engelska arkiv – däribland rapporteringen från den engelska Köpenhamnsambassaden – samt, i mera blygsam omfattning – från norska och canadensiska arkiv. Författaren har också använt sig av de

¹² Helge Pharo, »Scandinavia,« i *The Origins of the Cold War in Europe*, s. 194-293 (195).

stora tryckta utgåvorna av amerikanskt diplomatiskt material, av material från kongressens undersökningskommissioner etc. Därtill kommer så, att författaren trots allt har fått fram ett mycket omfattande danskt material, främst från de politiska partierna och från enskilda politiker, ämbetsmän och militärer etc.

Sammanlagt är det en alldeles överväldigande mängd källmaterial. Författaren har för den skull inte försummat att sätta sig grundligt in i den mycket stora relevanta litteraturen. Listan över källor och litteratur fyller sammanlagt 20 sidor.

Det kan inte understrykas tydligt nog, att författaren inte minst genom sin omfattande materialgenomgång har gjort en bestående insats för dansk forskning. Materialgrundlaget är avhandlingens största styrka och det vittnar om en osedvanligt stor arbetsinsats.

Samtidigt är det dock en styrka med visst förbehåll. Ett stort material är inte alltid bara en fördel. Det kan lätt komma att styra en undersökning, så att det blir materialet, som bestämmer problemställningarna och inte problemställningarna, som bestämmer valet av material. I varje fall utgör det ingen garanti för att man väljer de väsentligaste och mest intressanta problemställningarna.

Även om materialet är stort, så har det också sina tydliga begränsningar. Författaren har inte kunnat utnyttja akterna från utrikesministeriet och försvarsministeriet och inte heller från östblocksstaterna, där de har börjat bli tillgängliga i nämnvärd grad först under de allra senaste åren, efter det kalla krigets slut. Även om den amerikanska arkivpolitiken i princip varit mycket generös, har det ofta gått långsamt med »deklassificeringen« och mycket material från 1950-talet har tills helt nyligen varit otillgängligt.¹³ Framför allt är det emellertid omöjligt för en enskild forskare att själv sätta sig in i hela den ofantliga mängden av källmaterial. För väsentliga aspekter av amerikansk politik har författaren därför måst bygga på tidigare litteratur. Denna bygger återigen på ett ofullständigt källmaterial, den innehåller mycket olika tolkningar och den har som författaren skildrar (s. 56-60) genomgått en komplicerad och svåröverskådlig historiografisk utveckling.

Oberoende av om det är betingat av den amerikanska litteraturförfattaren har varit tvungen att bygga på eller av hans begränsade tillgång till

¹³ För närmare upplysningar härom och för olika värderingar av betydelsen av denna situation se t.ex. diskussionen mellan å den ena sidan Zachary Karabell och Timothy Naftali samt å den andra J. Kenneth McDonald i *Diplomatic History* 1994: (Fall), s. 615-634. Se även Stephen G. Rabe, »Eisenhower Revisionism: A Decade of Scholarship,« *Diplomatic History* 1991:1 (Winter), s. 97-116; Michael H. Hunt, »The Long Crisis in US. Diplomatic History: Coming to Closure,« *Diplomatic History* 1992:1 (Winter), s. 115-140 (137).

danskt material, så finns det emellertid både historiografiskt och konkret historiskt en obalans mellan behandlingen av USA och Danmark.

Revisionisterna är inte en enhetlig riktning eller skola.¹⁴ Mycket typisk för dem är emellertid, som Inga Floto har formulerat det, uppfattningen, att i 1950-talets kalla krig »skurken ... ikke ... var Sovjetunionen, men USA.«¹⁵ Den amerikanska politiken var enligt denna tolkning olycklig, oförnuftig, omoralisk och ond.¹⁶ Det spännande med revisionisterna är, att de är så starkt självkritiska, angriper det egna landet och dess politik så våldsamt. Det är rätt enastående och säger något om debattklimatet och dess nivå i USA.¹⁷ Revisionisterna ser således mycket kritiskt på USAs politik och författaren ansluter sig, som vi sett, till denna kritiska hållning. Frågan är emellertid: hur ser han på sitt eget land, hur värderar han dess politik?

En norsk forskare, Nils Ørvik, har kritiserat både den norska, svenska och danska politiken i det kalla kriget som oklok. Ørvik, som skulle ha föredragit ett skandinaviskt försvarssamarbete, angriper de nordiska ländernas politik som byggande på illusioner om att det skulle vara möjligt att undgå ett nytt 9. april vid hjälp av vad han betecknar som Danmarks och Norges »halv-allians« med NATO.¹⁸ I inledningen (s. 21), skriver författaren däremot: »Jeg ser med forståelse på overbevisningen hos flertallet af de ledende danske beslutningstagere i 1949 – kun fire år efter afslutningen af den traumatiske besættelsestid under Nazityskland – om at Danmarks forsvar i fremtiden kun kunne betrygges, om ikke andet på det politisk-psykologiske plan, gennem en alliance med sikkerhedsgarantier fra de store vestmagter.« Det heter vidare: »På den anden side har jeg lige så stor forståelse for de forbehold og den (med Hans Hedtoft) 'i øvrigt sunde skepsis over for alle stormagter', som ikke blot brede kredse i befolkningen, men – som vi skal se også ledende politikere og andre beslutningstagere, nærede over for at følge nogle af de mere vidtgående militære og politiske oprustnings-, integrations- og

¹⁴ För en diskussion härom se t.ex. Bruce Cumings, »Revising Postrevisionism,« *Diplomatic History* 1993:4 (Fall), s. 539-569 samt Anders Stephanson, »The United States,« i *The Origins of the Cold War in Europe: International Perspectives*, ed. David Reynolds, New Haven & New York 1994, s. 23-52.

¹⁵ Inga Floto, *Historie: Nyere og nyeste tid*, København 1985, s. 167.

¹⁶ Jfr. Svein O. Sæther, »Korståg eller selvforsvar? En analyse av ulike teorier om amerikansk opdemningspolitikk,« *Internasjonal Politikk* 1975:1, s. 45-69.

¹⁷ De amerikanska historikernas uppgörelser med det egna landets politik har inte bara varit begränsad till det kalla kriget. Se *ibid.*, s. 57.

¹⁸ Nils Ørvik, »Neutralitet og sikkerhet: Et skandinavisk perspektiv,« i *Urladdning: 1940 – blixtrkrigens år*, red. Bo Hugemark, Stockholm 1990, s. 362-390.

konfrontationsskridt, som alliansen med USA i spidsen anbefalede og/eller tilskyndede Danmark til at tage i den undersøgte årrække.« Både när det gäller politiken för och emot NATO-samarbetet är författaren således benägen att se med positiva ögon på det danska agerandet. De flesta ledande danska politikernas hållning till kommunismen karakteriseras också (s. 863 f) som långt mera upplyst och sansad än de amerikanska politikernas. Denna föreställning, att amerikanerna medvetet överdrivit hotet från Sovjet och kommunismen och att de danska beslutsfattarna haft en mera förnuftig och realistisk syn, när de nedtonade detta hot, spelar genomgående en viktig roll i författarens förklaringar till (och försvar för) den danska politiken. Till skillnad från den amerikanska politiken är däremot den danska klok och förnuftig.

Under senare år har vi börjat att bli mera medvetna om de bindningar inte bara politikerna utan även forskarna är underlagda. Bl.a. den franske vetenskapssociologen Pierre Bourdieu har framhållit nödvändigheten av att vi som forskare kritiskt reflekterar över vår egen vetenskapliga praktik och vår egen synvinkel, kritiserar den och försöker att övervinna vårt partiella perspektiv, se där vi är blinda.¹⁹ I en artikel i tidskriften *Diplomatic History* för hösten 1993 har en amerikansk forskare, Robert Jervis, framfört några synpunkter på detta problem, speciellt i förbindelse med det kalla kriget.

Jervis framhåller, att både för den amerikanska politiken och för forskarnas tolkning av denna spelar föreställningen om vad som är »reasonable,« d.v.s. förnuftigt, skäligt, eller ej, en nyckelroll. Han framhåller, att USA liksom de flesta andra stater såg sitt eget beteende som »reasonable« och därmed var predistinerat att se motsatta reaktioner från andra staters sida som »unreasonable.« Man kan också tala om en slags dubbelmoral, där stater liksom individer vägrar att använda samma måttstock vid värderingen av sitt eget beteende, som de använder gentemot andras, därför att de tror, att deras eget beteende är »benign«, gott, rättrådigt, moraliskt (jfr. *bellum justum* argument i nutida historisk diskussion!). Det samma gäller beträffande forskarnas värdering av det egna landets politik i förhållande till andra staters. Därför är det svårt för en historiker att utveckla och framföra kritiska synpunkter på det egna landets historia.²⁰

¹⁹ Pierre Bourdieu, *Homo academicus*, Paris 1984, eng. översättning, Cambridge 1990, särskilt s. XI-XXVI, 6.

²⁰ Robert Jervis, »The End of the Cold War on the Cold War?«, »*Diplomatic History* 1993:4 (Fall), s. 651-660.

Jervis' synpunkter passar väl samman med erfarenheterna från t.ex. forskningen om nazitiden och det andra världskriget. Det har varit mycket lättare och mött mycket mindre motstånd att hävda, att det egna landets politik är »benign« än »malign« samt att skildra en opposition mot än en kollaboration med »det onda.« Det känner vi bl.a. från diskussionen i den bredare offentligheten om besättelsestiden i Danmark.

Kanske spelar också metoden, perspektivet, en roll i detta sammanhang. Det kan t.ex. ha konsekvenser för synen på ett lands politik om man betonar tradition eller förändring.²¹

Poul Villaumes avhandling ger uttryck för inte bara ett nytt, starkare intresse för politisk historia utan även för en ny självmedvetenhet, ett nytt självförtroende på historikerhåll, när det gäller studiet av utrikes- och säkerhetspolitik, ett område, som länge varit starkt dominerat av samhällsvetare och samhällsvetenskapliga metoder.

De invändningar och reservationer, som här gjorts, får inte undanskymma, att avhandlingen utgör en ovanligt stor prestation och att den är utomordentligt inspirerande. Genom sitt samvetsgranna, metodiska och sakliga grepp har Villaume tillfört oss ny och noggrant underbyggd kunskap om viktiga sidor av dansk säkerhetspolitik under 1950-talets kalla krig. Genom att tillämpa ett nytt perspektiv har han fäst uppmärksamheten på dess historiska betingelser samt vunnit ny förståelse för dess politiska och idémässiga bakgrund och kontext.

Varje god avhandling aktualiserar en mängd frågor. Så även denna. Den nya internationella situationen, genom vilken inte bara nytt, viktigt amerikanskt utan också ryskt, polskt, östtyskt, kinesiskt etc. arkivmaterial har blivit tillgängligt, innebär, att många forskare kommer att söka sig till detta område i framtiden. Kanske kan vi då få svar på en del av de frågor, som finns kvar efter läsningen av Villaumes avhandling. Vad var det t.ex. som gjorde, att världen hamnade i en ny och långvarig global konflikt så nära efter det andra världskriget och vad betydde denna konflikt av risker för Danmark? Hur hanterades dessa risker och hur förhåller sig därvid tradition och förändring till varandra – i historien och i historieforskningen, i de perspektiv historikern har att välja mellan?

²¹ Jfr. beträffande USA och revisionisterna Sæther, s. 57.